

Μαθητής σε Αθηναϊκό Γυμνάσιο κατά τη διάρκεια της κατοχής

Σόνια Γελαδάκη

Phd

gelasonia@gmail.com

Περίληψη

Οι μαρτυρίες σχετικά με το πώς βίωσαν κάποιοι άνθρωποι ένα γεγονός ή μια χρονική περίοδο που επηρέασε την καθημερινότητά τους είναι πολύτιμες όχι μόνο για τους ιστορικούς-ερευνητές αλλά και για τους απλούς ακροατές-αναγνώστες. Ως απαρχή ενός διαλόγου με την υποκειμενικότητα, αυτού του είδους οι αφηγήσεις μπορούν -σε συνδυασμό με άλλες γραπτές ή φωτογραφικές μαρτυρίες- να οδηγήσουν τους πρώτους σε μια πολύπλευρη ιστορική ερμηνεία., ενώ τους δεύτερους τους διευκολύνουν να προχωρήσουν στην ανάπτυξη σκέψεων και/ ή προβληματισμών, ικανών να καταστήσουν την επαφή τους με το παρελθόν περισσότερο εποικοδομητική. Όσες αφηγήσεις εμπεριέχονται εδώ, αποτελούν μια απεικόνιση της μνήμης της αθηναϊκής νεότητας από τη χρονική περίοδο 1940-44. Και παρότι η μνήμη είναι ατομική, όλοι οι αφηγητές ανασυγκροτούν τη βιωμένη τους εμπειρία με την ίδια ιδιότητα, εκείνη των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, «θυμούνται» ως μέλη μιας ομάδας με κοινά χαρακτηριστικά, των οποίων οι μνήμες συναρτώνται με την ομάδα στο πλαίσιο της οποίας παράγονται. Σε καμία περίπτωση βέβαια, οι αφηγήσεις δεν αποβλέπουν στο να επιβεβαιώσουν ή να διαψεύσουν τις επίσημες πηγές, έστω κι αν επιχειρούν να καλύψουν τυχόν κενά άλλων ιστορικών τεκμηρίων. Η όλη διαδικασία δεν αποτελεί μια εναλλακτική ανασκόπηση του παρελθόντος που επιχειρεί να γεφυρώσει την απόσταση μεταξύ της σημερινής γενιάς και εκείνης των γυμνασιοπαίδων της Κατοχής.

Λέξεις-κλειδιά: Μαρτυρίες, Κατοχή, Εκπαίδευση.

1. Εισαγωγή

Τη Δευτέρα, 28 Οκτωβρίου 1940, οι Αθηναίοι άκουσαν τις σειρήνες να ηχούν όχι με τον γνώριμο ήχο των δοκιμών, αλλά με έναν άλλον επίμονο ήχο. Έναν ήχο που επιβεβαίωνε το γεγονός ότι «αι ιταλικαί αξιώσεις και αι πιέσεις του Άξονος» είχαν υποχρεώσει την Ελλάδα να βγει στον πόλεμο, προκειμένου να αμυνθεί «του πατρίου εδάφους». Όπως ήταν επόμενο, η ζωή στην τότε Περιφέρεια Διοικήσεως Πρωτεύουσας, η οποία, φιλοξενούσε τότε τους 1.123.346 από τους 7.344.860 κατοίκους του συνολικού πληθυσμού της χώρας, άλλαξε και οι συνήθειες των προηγούμενων χρόνων έγιναν σιγά σιγά παρελθόν. Εξίσου σιγά σιγά μεταβλήθηκε και η διάθεση των πολιτών που από τον ενθουσιασμό, όταν οι ίδιοι έφευγαν για το μέτωπο ή όταν αποχαιρετούσαν τους επιστρατευμένους, έγινε αγωνία για την κάλυψη των καθημερινών τους αναγκών. Όσοι μπορούσαν, έφευγαν από την πρωτεύουσα, κατευθυνόμενοι προς την επαρχία, ενώ την παράλυση και το χάος επέτειναν οι συνεχείς βομβαρδισμοί από τα εχθρικά αεροπλάνα.

Στις 6 Απριλίου 1941 εκδηλώθηκε η γερμανική επίθεση κατά της Ελλάδας και, είκοσι μια μέρες αργότερα, τα γερμανικά στρατεύματα μπήκαν στην Αθήνα. Αμέσως μετά, η σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό υψώθηκε στο βράχο της Ακρόπολης και σύντομα, ορκίστηκε η πρώτη κατοχική κυβέρνηση του ελληνικού κράτους. Η Αθήνα, ως τμήμα της «Ελληνικής Πολιτείας», είχε περάσει πλέον στα χέρια των κατακτητών.

2. Η σχολική εκπαίδευση στην κατοχική Αθήνα

Στις 28 Οκτωβρίου 1940, με την κραυγή «Πόλεμος, πόλεμος» και, αψηφώντας τις σειρήνες, οι Αθηναίοι είχαν ξεχυθεί αυθόρμητα στους δρόμους σαν να πήγαιναν σε πανηγύρι. Ένας παλιός μαθητής του Η΄ Γυμνασίου αρρένων, ο Κώστας Καζαντής Ζαμανίκος, βρέθηκε μέσα

στα γεγονότα και καταθέτει τις μαρτυρίες του από εκείνη τη μέρα: «Έφυγα από το σπίτι μου, που βρισκόταν στην Κυψέλη, και ασυναίσθητα ακολούθησα ένα τσούρμο που κατέβαινε από την οδό Πατησίων προς το κέντρο της Αθήνας. Σχηματίστηκε μια μικρή διαδήλωση, όπου όλοι ζητωκραύγαζαν υπέρ της Ελλάδας και αποδοκίμαζαν τη φασιστική Ιταλία και τον αρχηγό της. Κάπου φάνηκαν κάνα δυο ελληνικές σημαίες και τέθηκαν επικεφαλής. Προχωρώντας, φτάσαμε στο Πολυτεχνείο, όπου ακριβώς απέναντι έγινε η “άλωση” της γνωστής ιταλικής σχολής Casa d’ Italia. Το πλήθος όρμησε στο κτήριο με μανία και δεν άφησε τίποτα όρθιο! Μια ιταλική σημαία, η οποία βρισκόταν στην πρόσοψη, παραδόθηκε στη φωτιά. Χωρίς να το καταλάβουμε, βρεθήκαμε στην Ομόνοια, από εκεί στην οδό Σταδίου και μετά στην Εμμανουήλ Μπενάκη. Εκεί βρισκόταν ένα κατάστημα ρολογιών που ο ιδιοκτήτης του ήταν Ιταλός. Μπούκαρε το πλήθος μέσα στο κατάστημα και, σε λίγα λεπτά της ώρας, όλα είχαν γίνει ρημαδιό! Στο Σύνταγμα πάλι, έδρευαν τότε τα γραφεία της γνωστής προπολεμικής ιταλικής εταιρείας Alalittoria. Ο κόσμος όρμησε στα γραφεία και τα ρήμαξε επίσης στο άψεσθίσε. Στη συνέχεια, το πλήθος πήγε έξω από το ξενοδοχείο της Μ. Βρετανίας, όπου ήταν το Γενικό Στρατηγείο, ζητωκραυγάζοντας...» (Κοντογιάννη, 2003: 87-88).

Μέσα στις αμέσως επόμενες μέρες όμως, άρχισαν να φαίνονται οι συνέπειες του πολέμου στη σχολική ζωή της πρωτεύουσας. Αρχικά, όλα τα σχολεία έκλεισαν «μέχρι νεωτέρας διαταγής». Στη συνέχεια, τα περισσότερα κτήρια των δημόσιων γυμνασίων του κέντρου -κατά κανόνα, παλιά αρχοντικά μη κατάλληλα για σχολική χρήση καθώς η πρωτεύουσα δεν είχε ευεργετηθεί ιδιαίτερα από όσες κυβερνητικές προσπάθειες ανέγερσης σχολικών κτηρίων είχαν ξεκινήσει το 1930 (Δημαράς, 1990: 173)- χρησιμοποιήθηκαν για την κάλυψη αναγκών του ελληνικού στρατού². Οι επιτάξεις δεν αφορούσαν όμως μόνο τα δημόσια σχολεία του αθηναϊκού κέντρου. Τουλάχιστον επτά έγιναν πριν και κατά τη διάρκεια της Κατοχής στο κτήριο του «Προτύπου Λυκείου Αθηνών» (επί της οδού Μαυρομματαίων), με αποτέλεσμα το σχολείο να λειτουργεί κατά καιρούς στη σοφίτα του οικοτροφείου του, στα δωμάτια και τα καταφύγια σπιτιών μαθητών ή μέσα στο Πεδίον του Άρεως τις ζεστές μέρες (Δημαράς, 2007: 27), ενώ ανάλογη ήταν και η τύχη κάποιων περιφερειακών ιδιωτικών σχολείων, όπως π.χ. του «Αθηναϊκού Λυκείου Α. Γ. Τυχοπούλου» των Πατησίων. Όσα κτήρια δευτεροβάθμιων σχολείων δεν επιτάχθηκαν «υπό της Ελληνικής στρατιωτικής αρχής» (όπως συνέβη με τη Βαρβάκειο Σχολή), φιλοξένησαν τους μαθητές των επιταγμένων σχολείων (Σαρής, 1961: 90).

Γενικότερα πάντως, ο πόλεμος επηρέασε ποικιλοτρόπως τους μαθητές και κυρίως τους μεγαλύτερους, εκείνους των σταξίων γυμνασίων, οι οποίοι είχαν ήδη εμπλακεί στα κοινωνικο-πολιτικά γεγονότα των προηγούμενων ετών. Ας μην ξεχνάμε ότι δεν ήταν λίγοι οι γυμνασιόπαιδες Αθηνών, Πειραιώς και περιχώρων που συμμετείχαν στις μαθητικές κινητοποιήσεις του 1936, απέχοντας από τα μαθήματά τους σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την τροποποίηση του εξεταστικού συστήματος της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Μογγολιάς, 1999: 257). Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι, από το σχολικό έτος 1939-40 που η «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.)»³ είχε μπει για τα καλά στους σχολικούς χώρους, οι μαθητές, υπακούοντας σε σχετική εγκύκλιο του υπουργείου Παιδείας, έπρεπε «απροσκόπτως να ασχολούνται εις την Ε.Ο.Ν, [...] την Τετάρτην εκάστης εβδομάδος», ημέρα ελεύθερη από μαθήματα (Γελαδάκη,

² Τις επιτάξεις ακολούθησε η αλλαγή της έδρας του σχολείου. Έτσι, οι μαθητές του Β΄ Γυμνασίου αρρένων από την «οικία Αργυροπούλου» της Πλατείας Βικτωρίας βρέθηκαν σε δύο δημοτικά σχολεία της Κυψέλης, το Α΄ Γυμνάσιο Θηλέων από την «οικία Βόγλη» της Πλάκας μετακινήθηκε σε άλλο κτήριο της περιοχής (Γελαδάκη, 2004: 25), ενώ οι μαθητές του Η΄ Γυμνασίου αρρένων («Κτήριο Νομικού») σκορπίστηκαν άλλοι στο σχολείο των Ουνιτών, στην οδό Αχαρνών, και άλλοι στη Ν. Φιλαδέλφεια (Κοντογιάννη, 2003: 88).

³ Πρόκειται για την κυβερνητική εθνικιστική οργάνωση που έδρασε στο χρονικό διάστημα 1936-1941.

2004: 24). Έτσι, την ημέρα που η Γερμανία επιτέθηκε στην Ελλάδα, αρκετοί νεαροί μαθητές βρέθηκαν στους δρόμους, παίρνοντας μέρος στις διαδηλώσεις των κατοίκων της πρωτεύουσας. Ο Φραγκίσκος Κωστανταράκης, που ήταν ένας απ' αυτούς, θυμάται: «Κατευθυνθήκαμε προς τη Γερμανική Πρεσβεία, η οποία βρισκόταν στην οδό Βασ. Σοφίας. Ο κόσμος κρατούσε πέτρες. Μόλις πέσανε οι πρώτες και σπάσανε κάνα δύο τζάμια, οι εντός της Πρεσβείας γρήγορα γρήγορα κατέβασαν τα ρολά. Βρέθηκα κι εγώ με μια πέτρα στο χέρι, ακριβώς κάτω από το μπαλκόνι, όπου υπήρχε ο γερμανικός θυρεός, και, χωρίς να είμαι ιδιαίτερα δυνατός στο σημάδι, ζύγισα καλά τη βολή μου για να τον πετύχω. Η πέτρα μου απέσπασε ένα μεγάλο κομμάτι του θυρεού που το έβλεπα με καμάρι στην Κατοχή, ανατριχιάζοντας στη σκέψη του τι θα μπορούσε να μου συμβεί, εάν τύχαινε να μάθουν οι ναζίδες ποιος είχε σημαδέψει το «ιερό τους έμβλημα» (Κοντογιάννη, 2003: 89-90). Την ημέρα πάλι που τα πρώτα γερμανικά στρατεύματα άρχισαν να διασχίζουν τους έρημους αθηναϊκούς δρόμους με κατεύθυνση προς την Πλατεία Συντάγματος, αρκετοί έφηβοι, που έμοιαζαν να μη λογαριάζουν τους πιθανούς κινδύνους, στέκονταν στα πεζοδρόμια για να δουν τι θα γίνει. Ο Γιώργος Μιχαηλίδης, μαθητής του Η' Γυμνασίου τότε, λέει για εκείνη τη μέρα: «Στάθηκα πρωί στην Πατησίων, στο ύψος της Πλατείας Αμερικής. [...] Οι Γερμανοί ήταν ήδη στα πρόθυρα της Αθήνας. Πληροφορίες έφερναν μια γερμανική φάλαγγα να κινείται επί της Πατησίων προς το κέντρο. Τα πάντα κλειστά και κάποιοι, ελάχιστοι, στα πεζοδρόμια. Η φάλαγγα φάνηκε... Προηγείτο ένα ανοικτό στρατιωτικό όχημα, με απλωμένη στο κεκλιμένο καπό τη σημαία με τη σβάστικα. Όρθιος πλάι στον οδηγό ήταν ένας νέος αξιωματικός, ξανθός, κατασκονισμένος, άκαμπτος και αλαζονικός. Οι πάντες κοιτούσαμε αμίλητοι. Ξαφνικά κάποιος χειροκρότησε υποτονικά δυο τρεις φορές...» (Κοντογιάννη, 2003: 91).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες βέβαια, με δυσκολία εξελισσόταν η σχολική καθημερινότητα. Μετά την 27^η Οκτωβρίου 1940, τα δημόσια γυμνάσια επαναλειτούργησαν την 1^η Ιουνίου 1941 για 15 περίπου ημέρες, διέκοψαν και πάλι λόγω του καλοκαιριού και συνέχισαν από την 1^η Σεπτεμβρίου έως τα μέσα Νοεμβρίου 1941, οπότε άρχισαν οι προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις, με την ολοκλήρωση των οποίων έληξε και το σχολικό έτος 1940-41 (Σαλής, 1961: 90). Όσο για ιδιωτικά γυμνάσια, είχαν κι εκείνα τις δικές τους αιτίες δυστυχίας και ανωμαλίας. Στο «Πρότυπον Λύκειον Αθηνών», λόγου χάρη, διακόπηκαν επισήμως τα μαθήματα όπως και στα δημόσια σχολεία, αλλά συνεχίστηκαν για λίγο, έχοντας χαρακτήρα φροντιστηριακό. Όταν το σχολείο επαναλειτούργησε στις αρχές της Κατοχής δε, τίποτα δεν ήταν όπως πριν. Όπως σημειώνει ο Αλ. Δημαράς, «πριν απ' όλα το σχολείο θρηνούσε τους νεκρούς (καθηγητές του) [...], ύστερα έλειπαν συμμαθητές και συμμαθήτριες: κυρίως τα παιδιά των ισραηλιτικών οικογενειών που υπέστησαν -ή προσπάθησαν να αποφύγουν- τις ναζιστικές διώξεις. Και ο κατάλογος μεγάλωνε, καθώς περνούσαν τα χρόνια και οι εθνικές περιπέτειες δεν είχαν τελειωμό» (Δημαράς, 2007: 29).

Και πραγματικά, οι εθνικές περιπέτειες δεν είχαν τελειωμό, αφού οι επόμενες χρονιές ήταν ακόμη πιο επώδυνες για τις αθηναϊκές οικογένειες, οι οποίες ήταν πλέον υποχρεωμένες να παλεύουν κυριολεκτικά για την επιβίωσή τους. Ο χειμώνας του σχολικού έτους 1941-42 «ήταν τραχύτατος, (ενώ) ουραί εκατοντάδων ανθρώπων επερίμεναν επί ώρας εις τας στάσεις τα αραιότατα λειτουργούντα τραμ υπό ψυχρότατον πολλάκις άνεμον και χιονώδη βροχήν» (Σαλής, 1961: 91). Τα τρόφιμα ήταν ελάχιστα και για να βρεθούν χρειαζόταν ολόκληρη εκστρατεία και πολλά χρήματα. Οι Αθηναίοι «ξεκινούσαν κάθε πρωί για να εξοικονομήσουν μια δακτυλήθρα λάδι, λίγα ρεβίθια ή δέκα δράμια ζάχαρη και γύριζαν το βράδυ στο σπίτι μ' ένα κομμάτι μπομποτά και λίγο πλιγούρι τυλιγμένο σε εφημερίδα» (Eudes, 1970: 17). Εκείνον τον χειμώνα, 300.000 Αθηναίοι πέθαναν από την πείνα. Ωστόσο, ελάχιστοι από τους συγγενείς δήλωσαν τον θάνατο του δικού τους ανθρώπου για να μη χάσουν το δελτίο

τροφίμων του νεκρού (Eudes, 1970: 207). Όταν δε, η Αθήνα πλήγηκε από επιδημική ασθένεια (εξανθηματικός τύφος), ο Ιατρικός Σύλλογος Αττικής εγκατέστησε στο κτήριο του Βαρβακείου το λεγόμενο «Καταφύγιον Επειγούσης Περιθάψεως» (ένα είδος Σταθμού Πρώτων Βοηθειών), όπου κατέφθαναν όσοι τους εγκατέλειπαν οι δυνάμεις τους μέσα στους αθηναϊκούς δρόμους από την πείνα ή την αρρώστια (Σαλής, 1961: 91). Από τον Σεπτέμβριο του 1941 πάλι, που το υπουργείο Παιδείας είχε ζητήσει με εγκύκλιό του από τους εκπαιδευτικούς να επιδείξουν «ενδελεχή μέριμναν εις τα μαθητικά συσσίτια», οι αυλές και οι αίθουσες των μη επιταγμένων δημόσιων και ιδιωτικών γυμνασίων είχαν μετατραπεί σε κέντρα οργάνωσης και διανομής συσσιτίων προσφερόμενων από διάφορους φορείς και οργανώσεις: από το Πολυτεχνείο στη Βαρβάκειο Σχολή, από τους Μαριανούς Αδελφούς στο Λεόντειο Λύκειο Πατησίων, από την Εθνική Οργάνωση Χριστιανικής Αλληλεγγύης στο 1^ο Γυμνάσιο αρρένων στους Αμπελόκηπους κ.τ.λ.

Τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 1942, δημοσιεύθηκαν δύο επάλληλα διατάγματα, με τα οποία επιβαλλόταν η υποχρεωτική διδασκαλία της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας στα γυμνάσια κατά τη νέα σχολική χρονιά, μια χρονιά όμως που και πάλι δεν κύλησε ομαλά, καθώς οι περιστάσεις δεν το επέτρεψαν. Το σχολικό έτος 1941-42 θα έπρεπε να αρχίσει στις 20 Ιανουαρίου 1942, όπως όριζε η διαταγή του υπουργείου Παιδείας, αλλά το τσουχτερό κρύο οδήγησε αναγκαστικά σε αλλαγή προγραμματισμού και η έναρξη μετατοπίστηκε στην 1^η Μαρτίου. Και πάλι όμως, οι καιρικές συνθήκες δεν ήταν πρόσφορες και τα μαθήματα ξεκίνησαν τελικά την 13^η Απριλίου 1942 και τελείωσαν τον Δεκέμβριο του 1943 για όλες τις γυμνασιακές τάξεις, εκτός της ογδόης, όπου ολοκληρώθηκαν στις αρχές Οκτωβρίου, προκειμένου να πάρουν μέρος οι μαθητές της στις εισαγωγικές εξετάσεις για τις Ανώτατες Σχολές. Με άλλα λόγια, αυτοί οι τελευταίοι μαθητές, αν συνυπολογίσουμε τις καλοκαιρινές διακοπές και την παύση λειτουργίας των σχολείων λόγω του εξανθηματικού τύφου, δε φοίτησαν συνολικά περισσότερο από 25 έως 30 ημέρες (Σαλής, 1961: 92).

Το σχολικό έτος 1942-43, από την άλλη, είχε τετράμηνη μόνο διάρκεια (Φεβρουάριος-Ιούνιος, 1943). Οι δύο πρώτοι μήνες αποτέλεσαν το α' εξάμηνο, κατά το οποίο οι μαθητές αξιολογήθηκαν μόνο με βάση την προφορική τους επίδοση, ενώ τον Απρίλιο και τον Μάιο (β' εξάμηνο) εξετάστηκαν επίσης προφορικά. Ο μέσος όρος αυτών των δύο προφορικών αξιολογήσεων λοιπόν, ήταν που τους επέτρεψε ή όχι να πάρουν μέρος στις γραπτές εξετάσεις του Ιουνίου, όπου ο βαθμός τους -συνυπολογιζόμενος με τους δύο προφορικούς- έδωσε τον γενικό βαθμό της μαθητικής προόδου κατά το συγκεκριμένο σχολικό έτος. Μέσα στο ίδιο σχολικό έτος όμως, προέκυψε και ένα επιπλέον πρόβλημα για τους αθηναίους γυμνασιόπαιδες, ειδικά των τελευταίων τάξεων. Μιλάμε για την επικείμενη πολιτική επιστράτευση των κατοίκων της πρωτεύουσας από 16 μέχρι 46 ετών, προκειμένου να εκτελέσουν όποια εργασία θα τους ανέθεταν οι γερμανικές και ιταλικές υπηρεσίες. Οι αντιδράσεις ήταν εκρηκτικές και στις 5 Μαρτίου 1943, σύμφωνα με το ημερολόγιο της γερμανικής «Ανωτάτης Διοικήσεως Νοτίου Ελλάδος», στην πρωτεύουσα «έλαβον χώραν [...] διάφοροι διαδηλώσεις, αι οποίαι υποκινούνται από τους κομμουνιστάς και διευθύνονται κατά της πολιτικής επιστρατεύσεως. Αι φάλαγγες των διαδηλωτών διελύθησαν από την Ζενταρμερί και τους Ιταλούς» (Γελαδάκη, 2005: 50). Ο Αντώνης Σαμαράκης, ο οποίος είχε τότε πρόσφατα αποφοιτήσει από τη Βαρβάκειο Σχολή, έλεγε για τα γεγονότα εκείνων των ημερών: «Τον Μάρτη του '43, μέσα στην Κατοχή, ο αθηναϊκός λαός ήταν ο μόνος στην Ευρώπη που αντιστάθηκε, όταν ο Χίτλερ κήρυξε πολιτική επιστράτευση και διέταζε όλους τους πολίτες να ντυθούν στρατιώτες. Έγινε τότε μια φοβερή διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας. Όλος ο λαός μαζί με τα νεαρά μαθητούδια βγήκε τους δρόμους και είχαμε νεκρούς και τραυματίες. [...] Με έπιασαν κι εμένα μετά τη μεγάλη αυτή αθηναϊκή διαδήλωση, με έβαλαν μέσα σ' ένα

μαύρο αυτοκίνητο και με πήγαν σ' ένα κτήριο που λειτουργούσε ως κέντρο βασανιστηρίων. Από τα τζάμια του αυτοκινήτου είδα πως ο δρόμος εκείνος, όπου, όταν έμπαινες, δεν υπήρχε ελπίδα, ονομαζόταν οδός Ελπίδος» (Γελαδάκη, 2005: 134-241).

Το επόμενο σχολικό έτος (1943-44) ήταν το πρώτο μέσα στην Κατοχή που ξεκίνησε κανονικά (1-9-1943), έμελλε όμως, να είναι και το πλέον περιπετειώδες. Συγκεκριμένα, μέσα στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Σεπτεμβρίου ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε η διαδικασία εγγραφής των μαθητών στα γυμνάσια, με προοπτική να ξεκινήσουν τα μαθήματα στις 17 του ίδιου μήνα. Επειδή όμως η πολιτική κατάσταση ήταν τεταμένη, και παρότι οι αρχές Κατοχής είχαν ήδη εκδώσει διαταγή «περί απαγορεύσεως εκδηλώσεων εν σχέσει προς τον διεξαγόμενον πόλεμον», το υπουργείο ανακάλεσε την απόφαση έναρξης των μαθημάτων, φοβούμενο αναπαραγωγή της πολιτικής αναταραχής μέσα στις σχολικές τάξεις. Και απ' ό,τι φαίνεται, είχε έρεισμα η απόφαση αυτή, σύμφωνα με τα λεγόμενα ενός μαθητή του Β' Γυμνασίου, του Γιάννη Μαρκαντώνη: «Τα παιδιά στις τάξεις ήταν μοιρασμένα. Κάποιοι ανήκαν σε ομάδες αριστερών κατευθύνσεων και κάποιοι άλλοι σχετιζόνταν με τη θρησκευτική αδελφότητα "Η Ζωή", η οποία αποτέλεσε μεν μια αντιστασιακή οργάνωση στον πνευματικό χώρο, αντιμετώπισε όμως με ανωριμότητα τόσο τα πολιτικά ζητήματα της εποχής όσο και τις συναισθηματικές ανάγκες των μαθητών» (Γελαδάκη, 2005: 241). Δυο μήνες λοιπόν κύλισαν χωρίς να λειτουργήσουν τα αθηναϊκά γυμνάσια, αφού και η δεύτερη ημερομηνία έναρξης των μαθημάτων (30 Οκτωβρίου 1943), δεν ίσχυσε τελικά. Ούτε όμως και η τρίτη ημερομηνία έναρξης (10 Ιανουαρίου 1944) είχε καλύτερη τύχη, καθώς ο βομβαρδισμός του Πειραιά από τα αμερικανικά και βρετανικά αεροπλάνα (11 Ιανουαρίου 1944) πάγωσε τους πάντες. Σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής, «Για τρεις ώρες, από τις 12 το μεσημέρι, ώρα που ο κόσμος θρискόταν στους δρόμους, τα αεροπλάνα, έκαναν στάχτη την πόλη. [...] Στους δρόμους σκορπισμένα πτώματα, οι δρόμοι κλεισμένοι από ξύλα, κεραμίδια από τις στέγες, αναποδογυρισμένα αυτοκίνητα και λάκκοι, που είχαν ανοίξει οι βόμβες. [...] Τα θύματα υπολογίστηκαν σε 1.200. Ανάμεσα τους, συγκαταλέγονται και 85 μαθήτριες της Δημοτικής Οικοκυρικής και Επαγγελματικής Σχολής Πειραιά που καταπλακώθηκαν μαζί με τις 15 δασκάλες τους στο καταφύγιο του κτηρίου της Ηλεκτρικής Εταιρείας. Ακόμη 200 μαθήτριες πέθαναν από ασφυξία στη Γαλλική Σχολή» (Γελαδάκη, 2004: 134). Τις επιπτώσεις αυτής της καταστροφής στην εκπαιδευτική διαδικασία, τις μαθαίνουμε από τον καθηγητή της Βαρβακείου Σχολής Αλ. Σαρή: «Κύματα ανθρώπων αλλοφρόνων, 100.000 περίπου, περιμαζεύσαντες εν τάχει ό,τι επρόφτασαν, εξεχύθησαν πεζή προς τας Αθήνας. Αι αρχαί έσπευσαν να στεγάσωσιν, όπου ηδύναντο τους φεύγοντας. [...] Έτσι η μελετηθείσα έναρξις των μαθημάτων εματαιώθη, [...] τα δε σχολικά οικήματα διατέθησαν για τους πρόσφυγες» (Σαρή, 1961: 94). Ο Αλ Δημαράς πάλι, μνημονεύει την περίπτωση του «Προτύπου Λυκείου Αθηνών» όπου «κατά τη διάρκεια αυτού του σχολικού έτους [1943-44] έγινε η πιο εντυπωσιακή, ίσως, επίταξη του Σχολείου [...]: στις 11 Ιανουαρίου του 1944, ο βομβαρδισμός του Πειραιά από τους Συμμάχους άφησε πίσω του χιλιάδες αστέγους, που, ως πρόσφυγες, χρειάστηκε να φιλοξενηθούν σε οποιονδήποτε ελεύθερο χώρο της ευρύτερης περιοχής. Για το σκοπό αυτό διατέθηκαν -βιαστικά και ασυντόνιστα- και οι χώροι της Σχολής "από τις σοφίτες της ταράτσας μέχρι τα πλυντήρια τού σκοτεινού υπογείου". Οι δάσκαλοι και οι καθηγητές είχαν τότε και την πρόσθετη έφεση να συμπαρασταθούν στους δυστυχημένους [...]» (Δημαράς, 2007: 33).

Επομένως, για τους γυμνασιόπαιδες της Αθήνας ούτε λόγος δεν μπορούσε να γίνει για παρακολούθηση μαθημάτων στα σχολεία τους. Η μόνη λύση ήταν να προσλάβουν οι μαθητές τις γνώσεις της τάξης, όπου κανονικά θα έπρεπε να μελετήσουν, με κάποιον άλλο τρόπο. Και ο τρόπος αυτός είχε βρεθεί, όπως δείχνει η παρακάτω ανακοίνωση του υπουργείου

Παιδείας: «Λόγω των ανυπέρβλητων δυσκολιών αίτινες παρουσιάζονται εις την ομαλήν λειτουργίαν των σχολείων καθ' όλην την χώραν, επιτρέψαμεν όπως [...] το εν υπηρεσία διδακτικόν προσωπικόν, όπου λειτουργία σχολείου δεν είναι δυνατή, διδάξη τους μαθητάς του υπό τύπον φροντιστηρίου» (Δημαράς & Βασιλού, 2008: 131). Να, τι θυμάται από αυτά τα αυτοσχέδια «Κέντρα καθ' ομάδας διδασκαλίας» ο Γιάννης Μαρκαντώνης: «Επειδή κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής η παρεχόμενη στο γυμνάσιο εκπαίδευση δεν ήταν συνεχής, όσοι είχαν οικονομική δυνατότητα, επιδίωκαν να καλύψουν τη διδακτέα ύλη σε κάποιο ιδιωτικό σχολείο ή φροντιστήριο. Θυμάμαι ότι η μητέρα μου άδειασε τα μπαούλα με την προίκα της για να στείλει τον αδερφό μου σ' ένα ιδιωτικό σχολείο στην Κυψέλη. Όσο για μένα, με ανάλαβε μαζί μ' άλλους συμμαθητές μου ένας μαθηματικός, ο οποίος έμενε σ' ένα παλιό διώροφο σπίτι κοντά στην εκκλησία της Αγίας Ζώνης. Εκείνος ήταν ένας έξυπνος άνθρωπος και καλός δάσκαλος κι εμείς κάναμε μάθημα ανά 20 παιδιά μέσα σ' ένα οικογενειακό, θα έλεγα, περιβάλλον» (Γελαδάκη, 2005: 154). Βέβαια, σε μια Αθήνα που ένα καρβέλι ψωμί είχε φτάσει να κοστίζει μια βαλίτσα χαρτονομίσματα, ένα τέτοιο καθεστώς δε θα μπορούσε να έχει μεγάλη διάρκεια ζωής. Και πραγματικά, επειδή «κατά των φροντιστηρίων τούτων διευτυπώθησαν παράπονα ότι γίνεται δι' αυτών ηθικός εκβιασμός των μαθητών διά την καταβολήν παρ' αυτών μεγάλων χρηματικών ποσών, έναντι υποσχέσεως ότι κατ' αυτόν τον τρόπον θα εξασφαλισθή η προαγωγή των», οι υπεύθυνοι του υπουργείου απαγόρευσαν τελικά «διά νεωτέρας διαταγής» αυτή την επ' αμοιβή διδασκαλία (Δημαράς & Βασιλού, 2008: 131).

Την άνοιξη του 1944 οι Γερμανοί έδωσαν διαταγή στην αστυνομία να εκκενώσει τα σχολεία, προκειμένου οι κάτοικοι του Πειραιά να επιστρέψουν στις εστίες τους. Έτσι, μπόρεσαν να ξεκινήσουν τα μαθήματα του σχολικού έτους 1943-44, τα οποία διακόπηκαν στα τέλη Ιουνίου, με προοπτική να συνεχιστούν τον επόμενο Σεπτέμβριο. Ωστόσο, τίποτα πια δεν ήταν το ίδιο. Οι γυμνασιόπαιδες είχαν χάσει σχεδόν εντελώς την ξεγνοιασιά της ηλικίας τους, ήταν ταλαιπωρημένοι, πεινασμένοι και κάποιοι ακόμη περισσότεροι σημαδεμένοι από προσωπικά δράματα, όπως εκείνο που περιγράφει ο Αλέκος Φασιανός: «Στο σπίτι μας [...] έμενε και ο άλλος ο θείος μου, ο αδερφός της μητέρας μου, ο οποίος σπούδαζε πολιτικός μηχανικός στο Πολυτεχνείο, θα 'τανε είκοσι χρόνων περίπου. Έγραφε στους τοίχους -ήταν στην οργάνωση της ΕΠΟΝ- διάφορα συνθήματα εναντίον των Γερμανών και μια μέρα συνελήφθη. Τον θεώρησαν κομμουνιστή. [...] Τον πιάσανε, τον πήγανε στο Χαϊδάρι και πήγαινε ο παππούς μου να του πει να υπογράψει. Αν υπέγραφε κάποια δήλωση ή κάτι τέτοιο, θα τον άφηναν. Αυτός δεν υπέγραφε, όμως. Και πήγαινε και η γιαγιά στο Χαϊδάρι και του 'δινε φαγητό μέσα από τα συρματοπλέγματα. Και ξαφνικά, ήταν το 1944, στο δρόμο φωνάζανε ονόματα εκτελεσθέντων. Μια εφημερίδα, η «Πρωία», τα έγραφε τότε. Και ξαφνικά, ακούμε μια κραυγή: «Ααα!» Ήταν η μάνα μου. Αγόρασε μίαν εφημερίδα και είδε το όνομα του αδερφού της: "Έξετελέσθη"» (Φασιανός, 2002: 27-36).

Μέσα στο καλοκαίρι του 1944 έγινε φανερό 'τι οι πολεμικές αποτυχίες των Γερμανών σε όλα τα μέτωπα προοιωνιζόταν κάτι καλό για την Ελλάδα. Όντως, τον Οκτώβριο του 1944, οι Γερμανοί «καταπονημένοι, κατεχόμενοι ήδη από τον τρόπο της υποχώρησης [...] στριμώχονταν μέσα στα αυτοκίνητα μαζί με τα τρόφιμα, τα μπαγάζια και τα ζωντανά», προετοιμάζοντας την οριστική αποχώρησή τους από τη χώρα. Και «στις 12 του μήνα, επί τρία μερόνυχτα ο λαός της Αθήνας, ο γονατισμένος από τις δοκιμασίες τόσων μαύρων χρόνων, τόσο πένθους και τόσης μιζέριας, ο πεινασμένος, ο άρρωστος [...] παρήλαυε κάτω από τον ήλιο και τη λάμψη των λαμπάδων, χωρίς να κοιμάται, χωρίς να πίνει, χωρίς να τρώει, ψυχωμένος από το ομαδικό ντελίριο, από την απέραντη χαρά της λευτεριάς που ξανάβρισκε» (Eudes, 1970: 226). Ο ίδιος εκείνος λαός ωστόσο, θα βρεθεί, μετά από δυο μήνες, ανάμεσα

σε αντιμαχόμενα πυρά κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου, των καταστροφικών «Δεκεμβριανών». Εκείνο το διάστημα των δύο μηνών έχει αφήσει εικόνες ανεξίτηλες στη μνήμη κάποιων από τους τότε μαθητές των τότε αθηναϊκών γυμνασίων. «Τις μέρες που ακολούθησαν την Απελευθέρωση και κατέληξαν στα Δεκεμβριανά, δεν είχα σαφή εικόνα για το τι γινόταν στην Αθήνα, υπήρχε όμως μια διάχυτη εντύπωση πως άρχισε εκτεταμένη αλληλοσφαγή· εντύπωση που την έτρεφαν καθημερινά περιστατικά. Από τον Οκτώβρη κιόλας του '44, κάθε νύχτα η γειτονική μας Φωκίωνος Νέγρη αντηχούσε από λαχανιασμένα κυνηγητά, βλαστήμιες με τα χωνιά ανάμεσα στους κομμουνιστές και τους “εθνικόφρονες”, συχνά και πυροβολισμούς. Το πρωί, πηγαίνοντας στο σχολείο, ψάχναμε για κάλυκες από τις σφαίρες και βρισκόμασταν πολλές φορές μπροστά σε λίμνες από αίμα, σκόρπια μυαλά και τούφες μαλλιά, ενώ τα πτώματα τα είχαν εξαφανίσει. Έτυχε μια φορά να δω και φόνο μπροστά στα μάτια μου: Ένα θεόρατο παλληκάρι [...] προχωρούσε πενήντα μέτρα μπροστά από εμένα, στην οδό Σικίνου. Τον πυροβόλησαν πισώπλατα, λύγισε και σωριάστηκε στο δρόμο. 1944 - ήμουν εννέα χρόνων». Τα παραπάνω λόγια ανήκουν στον Χρήστο Γιανναρά (2001: 28-29).

Άλλο τόσο βέβαια θα ταλαιπωρηθούν οι μαθητές και αργότερα, όταν η πρωτεύουσα θα χωριστεί σε τομείς ελεγχόμενους από τον κυβερνητικό και τον βρετανικό ή τον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (Ε.Λ.Α.Σ.). Το Β΄ Γυμνάσιο αρρένων, που είχε στο μεταξύ επιστρέψει στην παλιά του στέγη, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα σχολείου που βρέθηκε δίπλα στο διαχωριστικό σημείο των περιοχών ελέγχου των δύο αντιπάλων. Και καθώς η περιοχή της Πλατείας Βικτωρίας βαλλόταν διπλά και οι δρόμοι γύρω από το σχολείο είχαν γεμίσει από πλήθος ανατιναγμένα σπίτια (Παπαδόπουλος, 1995: 55), οι μαθητές της εποχής δεν μπορεί παρά να σημαδεύτηκαν κι εκείνοι από τις τραυματικές εμπειρίες των ημερών. «Στους δρόμους βλέπαμε να χτυπιούνται οι μεν με τους δε», θυμάται ο Αλέκος Φασιανός: «Στον δρόμο του σπιτιού μου είδα να κτυπούν από ένα αγγλικό τανκ και να σκοτώνουν έναν Ελασίτη, που είχε σκοτώσει προηγουμένως έναν αξιωματικό της εθνικής παράταξης. Σκέτη φρίκη! Όλα ήταν τρομακτικά άγρια. Τα παιδιά της περιοχής μεγάλωναν μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα. Μεγάλωναν, παίζοντας στην κυριολεξία πόλεμο». Και ο Γιάννης Παπαδόπουλος συμπληρώνει: «Στα Δεκεμβριανά, η Πλατεία Βικτωρίας είχε Εγγλέζους, είχε σκοτωμένους, είχε τάφους με σταυρούς και από πάνω το κράνος του νεκρού. Ε, δεν είναι τώρα αυτά πράγματα για παιδιά. Σε τέτοιο κλίμα όμως μεγαλώσαμε» (Γελαδάκη, 2005: 135).

Μέχρι τις 15 Ιανουαρίου 1945, οπότε έληξε προσωρινά ο Εμφύλιος, χιλιάδες ήταν τα θύματα μεταξύ των αμάχων στην πρωτεύουσα. Αλλά τα παιδιά είναι πάντοτε παιδιά. «Το κυριότερο παιχνίδι μετά τον εμφύλιο ήταν ότι κάναμε πόλεμο, πετροπόλεμο, με τις άλλες γειτονιές», θυμούνται ο Λευτέρης Παπαδόπουλος και ο Αλέκος Φασιανός: «Ο πετροπόλεμος ήταν διαδεδομένος [...] και έπρεπε να δείχνουμε κι εμείς έναν ηρωισμό, όπως βλέπαμε στους άλλους. Φτιάχναμε λοιπόν όπλα με λάστιχα ή μπάλες από χώμα και γυαλιά ή με καρφιά μέσα και πολεμούσαμε με τον άλλον δρόμο. Η οδός Βίκτωρος Ουγκώ με την Ακομινάτου. Γιατί μας είχαν κλέψει βόλους, αυτές ήταν οι αιτίες πολέμου και οι αφορμές», λέει ο πρώτος (Παπαδόπουλος, 2006: 85). Και ο δεύτερος συμπληρώνει: «Όταν φύγανε οι Γερμανοί, στα Δεκεμβριανά, έμενα στην οδό Μεταξά, κοντά στον σταθμό Λαρίσης, και στο παράθυρο μπροστά ήταν ΕΛΑΣίτες που έφταναν μέχρι τη Βερανζέρου, στην Ομόνοια. Από 'κει και πέρα ήταν οι Άγγλοι με τα τανκς. Είχα ζήσει τις οδομαχίες αυτές μέσα σ' όλο τον κίνδυνο. Εμείς, τα παιδιά, νιώθαμε σαν να παίζαμε. Όταν εγώ άκουγα κροτάλισμα πολυβόλου, διασκέδαζα. [...] Ήμασταν αλητεία, ξυπόλυτα, τρέχαμε και μαζεύαμε τους κάλυκες του πολυβόλου. Βάζαμε ένα χαρτί μπροστά, το στουπώναμε και μετά ανάβαμε το φιτίλι και πετάγονταν οι φωτοβολίδες. Ή βάζαμε ασετυλίνη κάτω στη γη, σ' ένα λακκουβάκι, από πάνω ένα κουτί κονσέρβας κι ένα φιτίλι και γίνονταν κρότοι φοβεροί» (Σκουζέ - Πετρίδη, 1993: 242-243).

Τα αθηναϊκά γυμνάσια ξανάρχισαν να λειτουργούν στις 22^η Ιανουαρίου 1945 και την επόμενη εβδομάδα το υπουργείο Παιδείας κήρυξε τη λήξη του σχολικού έτους 1943-44. Οι καιροί απαιτούσαν επιείκεια και γι' αυτό δόθηκε η άδεια οι προαγωγικές εξετάσεις του επόμενου Φεβρουαρίου να γίνουν σε τρία μαθήματα (Αρχαία Ελληνικά, Νέα Ελληνικά, Μαθηματικά) και να πάρουν μέρος όλοι οι εγγεγραμμένοι στα μαθητολόγια του κάθε γυμνασίου είτε είχαν φοιτήσει είτε όχι. Το μέτρο αυτό ήταν απολύτως απαραίτητο, επειδή ο αριθμός των «*διδαχθέντες κατ' οίκον*» εκείνης της σχολικής χρονιάς ήταν πολλαπλάσιος σε σχέση με τους φοιτούντες μαθητές (Γελαδάκη, 2005: 220-221).

Με το πέρας των εξετάσεων, ξεκίνησαν οι εγγραφές για το νέο σχολικό έτος 1944-45 (που με απόφαση του υπουργείου ονομάστηκε σχολικό έτος 1945) και, τον αμέσως επόμενο μήνα, τα μαθήματα. Τίποτα δεν ήταν εύκολο όμως, καθώς οι πληγές από την περίοδο της Κατοχής και των «*Δεκεμβριανών*» δεν είχαν κλείσει. Από τη μια, πολλοί από τους μαθητές είχαν βιώσει προσωπικά δράματα τούς προηγούμενους μήνες, όπως αυτό που καταθέτει ο Θόδωρος Αγγελόπουλος: «*Τον Δεκέμβριο του 1944 συνέλαβαν τον πατέρα μου ως δεξιό, ενώ στην πραγματικότητα ήταν βενιζελικός, και καταλήξαμε να ψάχνουμε με τη μάνα μου το σώμα του ανάμεσα σε ένα σωρό άλλα πτώματα. Αυτή είναι μια εμπειρία που με έχει σημαδέψει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο*» (Γελαδάκη, 2005: 154). Από την άλλη πάλι, οι ζημιές των σχολικών κτηρίων ήταν ιδιαίτερα εμφανείς, ενώ υπήρχαν και περιπτώσεις που σχολικά κτήρια είχαν καταστραφεί εξολοκλήρου (π.χ. Βαρβάκειος Σχολή, Σχολή Γ. Νεστορίδη στους Αμπελοκήπους κ.τ.λ.). Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η διδακτική διαδικασία προχωρούσε μεν, αλλά μετ' εμποδίων.

Τον ίδιο καιρό, ο υπουργός Παιδείας Κ. Άμαντος, με το δεδομένο ότι κατά την Κατοχή τα αθηναϊκά δημόσια γυμνάσια είχαν υπολειπομένη και φοβούμενος μήπως «*εις το προσεχές μέλλον η πνευματική στάθμη του λαού μας σημειώσει επικίνδυνον πτώσιν*», αποφάσισε «*το επί θύραις σχολικόν έτος 1945 να παραταθή και μετά τας θερινάς διακοπάς, να συγχωνευθή δε μετά του προσεχούς σχολικού έτους 1945-46, και να λήξη κατ' ανάγκην τον Ιούλιον του 1946*», καθώς θεωρήθηκε ότι «*είναι απαράδεκτον, έπειτα από την τόσην αταξίαν και ανωμαλίαν του παρελθόντος, τα μαθήματα μίας γυμνασιακής τάξεως να διδαχθούν εντός τριών μηνών*» (Σαλής, 1961: 97). Η παράταση του σχολικού έτους ωστόσο, δε βρήκε σύμφωνους τους γονείς, των οποίων οι αντιδράσεις ανάγκασαν τον επόμενο υπουργό Παιδείας, Γ. Οικονόμο, να ανακαλέσει την προηγούμενη απόφαση και να συγχωνευθούν τα σχολικά έτη 1944-45 και 1945-46 ως εξής: το πρώτο, το οποίο ονομάστηκε σχολικό έτος 1945, να λήγει τον Δεκέμβριο του 1945 και το δεύτερο, το σχολικό έτος 1946, να έχει διάρκεια έξι μηνών (Ιανουάριος-Ιούνιος, 1946).

Οι Αθηναίοι γυμνασιόπαιδες προσπαθούσαν να επανέλθουν στους ρυθμούς της προπολεμικής σχολικής τους ζωής, με τον υποσιτισμό όμως ακόμη εμφανή στα πρόσωπα των περισσότερων, καθώς η γενικότερη επισιτιστική κατάσταση της χώρας κάθε άλλο παρά καλή ήταν. Μια πρώτη ανάσα τούς έδωσε η αποστολή τροφίμων από τις Η.Π.Α., ορισμένες ποσότητες από τα οποία προορίζονταν αποκλειστικά για τους ίδιους. Την αποθήκευση των τροφίμων ανέλαβε η Βαρβάκειος Σχολή, που τη φιλοξενούσαν -μετά την καταστροφή του δικού της κτηρίου στην οδό Αθηνάς εν μέσω των «*Δεκεμβριανών*»- δύο δημοτικά σχολεία της οδού Κωλέττη, και οι διανομές ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 1946 (Σαλής, 1961: 103). Μια δεύτερη ανάσα πάλι, πήραν οι μαθητές το σχολικό έτος 1946-47, όταν καθιερώθηκε στα αθηναϊκά γυμνάσια η καθημερινή δωρεάν χορήγηση γάλακτος με κακάο, το οποίο προετοιμάζε στην αυλή των σχολείων ειδική μαγειρίσσα (Βαρβάκειος Σχολή), «*ευγενώς προσφερθείσαι*» μητέρες των μαθητριών (Α' Γυμνάσιο θηλέων) ή η επιστάτρια/ καθαρίστρια

του σχολείου (Β' Γυμνάσιο αρρένων). Ολόκληρη τη διαδικασία, στην οποία οι μαθητές έδιναν μια μορφή τελετουργίας, την περιγράφει ο Λευτέρης Παπαδόπουλος ως εξής: «Το γάλα ήταν σκόνη. Τρεις χειροδύναμοι μαθητές γέμιζαν νερό ένα πελώριο καζάνι, το βάζαν πάνω στη φωτιά, στο μαγειρείο, και η μάνα μου⁴, αφού έριχνε στο νερό στο γάλα, λίγο κακάο και αρκετή ζάχαρη, έπαιρνε μια πελώρια κουτάλα και ανακάτευε, ώσπου ν' αρχίσει το βράσιμο. Ύστερα, οι τρεις μαθητές της αγγαρείας κατέβαζαν το καζάνι από τη φωτιά, τη σβήνανε και άρχιζε η διανομή. Η μάνα μου έπαιρνε τότε μια μικρή κουτάλα, τη γέμιζε και σε κάθε παιδί, που περνούσε μπροστά της με ένα κυπελλάκι στο χέρι, μοίραζε γάλα. Δίπλα της κάποιος καθηγητής -της Γυμναστικής κυρίως- έδινε και ένα σταφιδόψωμο. Γάλα και σταφιδόψωμο έπαιρναν και οι καθηγητές. Και τελευταίος απ' όλους ο γυμνασιάρχης» (Παπαδόπουλος, 2006: 89-90).

3. Επίλογος

Σήμερα, όλα αυτά μπορεί σε κάποιους από τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης να φαίνονται λίγο γραφικά. Όμως, όπως λέει ο απόφοιτος του 1951 Ν. Γιατράκος, ένας από τους τότε «τυχερούς» μαθητές του Β' Γυμνασίου αρρένων (Γελαδάκη, 2005: 69), «μέσα σε εκείνα τα χρόνια της ταλαιπωρίας, της δυστυχίας και της φτώχειας εμείς είχαμε μια ελπίδα σωτηρίας: το συσσίτιο. Κάθε πρωί γύρω στις 9 η ώρα, μοίραζαν γάλα με κακάο μέσα από κάτι τεράστια καζάνια. Με αυτό μας γέμιζαν τα τσίγκινα κύπελλα που φέρναμε από το σπίτι μας κρεμασμένα με σπάγκο από τη σάκα μας, όσοι βέβαια είχαμε σάκα».

Τελικά, κάπως έτσι ξεκίνησαν τα πρώτα μεταπολεμικά σχολικά έτη στην πρωτεύουσα. Όσο για το πώς τα βίωσαν οι Αθηναίοι γυμνασιόπαιδες της εποχής, προβάλλει μέσα από τις μνήμες δύο εκπροσώπων εκείνης της γενιάς, «πρωτάκια» τότε στο Β' Γυμνάσιο αρρένων. Με βάση την κοινή παραδοχή ότι οι τότε μαθητές ήταν «παιδιά σημαδεμένα από την κατοχή, τον εμφύλιο, την πείνα και τη φτώχεια» και ότι «εκείνο που κυριαρχούσε [σ' αυτά] ήταν η καθημερινή τους επιβίωση», ο πρώτος (Αλέκος Φασιανός) εστιάζει στις αρνητικές πλευρές, λέγοντας πως «όταν πρωτοπήγα στο Γυμνάσιο, κυριολεκτικά τρομοκρατήθηκα. [Τα παιδιά] έπαιζαν πετροπόλεμο, ήταν συνεχώς αναστατωμένα. Δίπλα στη αίθουσα που κάναμε μάθημα ήταν ένα σπίτι που είχε κότες και, καθώς βρισκόμασταν στο ημιυπόγειο, πετροβολούσαν τις κότες. Άλλα πάλι είχαν μαζί τους πιστόλια! Πώς να επιβληθούν οι καθηγητές σε τέτοιους μαθητές;». Ο δεύτερος (Τρύφωνας Καρατζάς) όμως, παραβλέπει τα κακώς κείμενα και δίνει μια άλλη διάσταση στα πράγματα, υποστηρίζοντας πως, επειδή αυτά τα παιδιά «κοινωνικοποιήθηκαν και πολιτικοποιήθηκαν μετά το τέλος του σχολείου, η παιδικότητά τους διατηρήθηκε πολύ περισσότερο απ' ό,τι στις σημερινές γενιές» (Γελαδάκη, 2005: 263). Αν θεωρήσουμε επομένως, ότι η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση, επρόκειτο για μαθητές που οι μνήμες τους από τον πόλεμο και την Κατοχή ήταν ακόμη νωπές, με μαθητές που τα γεγονότα των προηγούμενων ετών επηρέαζαν ακόμη τις συμπεριφορές τους αλλά συγχρόνως, και με μαθητές αποφασισμένους να επιβιώσουν και να διεκδικήσουν ένα καλύτερο αύριο. Και όπως έδειξαν τα επόμενα χρόνια, οι περισσότεροι αυτό το τελευταίο το κατάφεραν.

⁴ Η μητέρα του Λ. Παπαδόπουλου εργαζόταν ως καθαρίστρια στο Β' Γυμνάσιο αρρένων Αθηνών.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Eudes, D. (1970²). Οι καπετάνιοι. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (Μτφ. Γ. Παπακυριακάκης). Αθήνα: Εξάντας.
- Γελαδάκη, Σ. (1999). Από το Κεντρικό Σχολείο Αιγίνης στο Α΄ Γυμνάσιο Αρρένων Αθηνών. Στο *Αι Αθήναι ως εκπαιδευτική πόλις από τον 19^ο προς τον 20^ο αιώνα*. Αθήνα: Πολιτισμικός Οργανισμός Δήμου Αθηναίων.
- Γελαδάκη, Σ. (2004). *Τα αρχεία τριών ιστορικών αθηναϊκών Γυμνασίων. Μια διάσταση τοπικής Ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γελαδάκη, Σ. (2005²). *Β΄ Γυμνάσιον Αρρένων Αθηνών. Η εποχή των χαστουκιών*. Αθήνα: Κάκτος.
- Γιανναράς, Χρ. (1987). *Καταφύγιο ιδεών*. Αθήνα: Δόμος.
- Δημαράς, Α. (1990²). Σχολικά κτήρια. Στο *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια Ιστορίας*. Αθήνα: Ερμής.
- Δημαράς, Α. (2007). *1936-2006 Ξεφυλλίζοντας 70 χρόνια παιδείας*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη.
- Δημαράς, Α., & Βασιλού, Β. (2008). *Από το κονδύλι στον υπολογιστή*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κοντογιάννη, Ρ. (2003). Η΄ Γυμνάσιο Αθηνών. Αθήνα: Κέδρος.
- Μογγολιάς, Α. Ε. (1999). *Το Β΄ Γυμνάσιον εν Πάτραις*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Παπαδόπουλος, Λ. (1995). *Οι παλιοί συμμαθητές*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Παπαδόπουλος, Λ. (2006). *Είναι γλετζές, πίνει γάλα*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σαρής, Α. (1961). Σύντομη ιστορία του Βαρβακείου (Προτύπου) Λυκείου, του Προτύπου Κλασσικού Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου και Βαρβακείου Προτύπου Σχολής του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαιδεύσεως (1886-1960). Στο Γ. Μπρης (Επιμ.), *Επετηρίς Βαρβακείου Ιδρύματος*. Αθήνα: Βαρβάκειο Ίδρυμα.
- Σκουζέ - Πετρίδη, Λ. (1993). *Κουβεντιάζοντας με ανθρώπους που σημάδεψαν τη ζωή μου*. Αθήνα: Ερμής.
- Φασιανός, Α. (2002). *Ο μύθος της γειτονιάς μου*. Αθήνα: Καστανιώτης.

